

چیرۆکنووسی مندالان یۆهانا شپیری.. رەزا شوان

خاتوو (یۆهانا لویزه ھۆیسەر) که به نازناوی ئەدەبی (یۆهانا شپیری) یەوێه چیرۆکهکانی نووسیون و ناوبانگی دەرکردوو، که له چیرۆکنووسیکی سویسری و جیهانی ناسراوه له بواری نووسینی چیرۆک بۆ مندالان، به ناوبانگترین چیرۆکی "هایدی" یه.

یۆهانا شپیری له (۱۲/ یۆنیۆ / ۱۸۲۷) له دبی (هیرتزل) سەر به کانتونی (زیورخ) له سویسرا له دایک بووه. باوکی (یۆهان یاکوب) پزیشک بوو، دایکی (میئا ھۆیه شفایتسەر) شاعیر بوو، کچی یهکیک له قەشەکانیش بوو. یۆهانا له شەش خوشک و برا، مندالی چوارەمی خێزانەکی بوو.

یۆهانا شپیری له دبی هیرتزل دەستی به خویندن کرد. له (زیورخ) ییش درێژە بە خویندنی زمانەکان زیندووێکان دا. یۆهانا زۆر حەزی له خویندنهوه بوو، به تایبەتیش پەرتووکهکانی بیرمەندی ئەلمانی (گۆتە) ی دەخویندەوه، به جوانیش پیاوتی لێدەدا. خوشی له ریتماییه ئایینیه باو و چاولیکه ریبهکانی ئەو سەردەمه دامالی، که دایکی تەلقین ئاسایی فیری کردبوون.

یۆهانا پشووێ هاوینانی به زۆری له ناوچە (گنيس) و (ماينفیلد) ی سەر به کانتونی (گراوبۆندن) به سەر دەبرد. دوو ناوچە شاخاوی و کویستانی زۆر جوان و قەشەنگن. له دواییدا ئەم ناوچانە بوونە گۆرەپانی رووداوهکانی چیرۆکی هایدی.

یۆهانا له سالی (۱۸۵۲) دا، له گەل پارێزەر (یۆهان بیرنهاد شپیری) دا هاوسەرگیرییان کرد. کۆرپیکیان بوو، له سالی (۱۸۸۴) دا، کۆرەکهیان کۆچی دوايي کرد.

یۆهانا شپیری له دواي مردنی کۆرەکهی دەستی به نووسین و دانان و کاری خێرخوازی کرد. له سەرەتادا کۆمەلێک کورته چیرۆکی بۆ مندالان نووسی. یۆهانا سەرجهم (۵۰) پەرتووکی نووسی و بلاوی کردەوه. چیرۆکه به ناوبەنگەکی هایدی یهکیکه له و پەنجا پەرتووکه چاپکراوانه ی.

یهکه مین کاری ئەدەبی یۆهانا شپیری، چیرۆکیکه له ژنی ناوی (گەلایهک له سەر گۆرپی فرۆنی)، به لام چیرۆکی (هایدی) که له سالی (۱۸۸۰) دا، له ماوهی مانگیکدا نووسی و له دوو بەرگدا بلاوی کردەوه به ناوبانگترین چیرۆکی. ئەم چیرۆکه دەربارە ی ژانی کچۆلهیهکی بی دایک و بی باوکه، که له چیا ی (ئەلپ) ی سویسری له گەل باپیره ی دا دەژیان. چیرۆکی هایدی پینگهیهکی زۆر بەرزی له ئەدەبی سویسری دا ههیه، تا ئەو رادهیهی که بۆتە پیناسه ی ئەدەبی سویسری، زیاتر له هه موو کاریکی تری ئەدەبی بۆتە وێردی سەر زمانی سویسریهکان؛ بووه به به شیکي رهسه نیش له کولتوری سویسرا و شانازی پێوه ده که ن. یۆهانا به زمانی ئەلمانی هایدی و چیرۆکهکانی تری نووسیون.

چیرۆکی هایدی بۆ زیاتر له (۵۰) زمانی جیهانی و هریان گێراوه. زیاتریش له (۵۰) ملیۆن دانە ی له جیهاندا لێفرۆشراوه. ئەوهی که ناوبانگ و نەمریبهکی زیاتری به هایدی به خشی، ئەوهیه که ئەم چیرۆکه کراوه به (فیلمی کارتونی ئەنیمیشن) و، به چەند فیلمیکی سینەمایی و زنجیره کارتونی تەله فزیۆنی له ئەمریکا و له ئەلمانيا.

له سالی (۱۹۷۴) دا، كۆمپانىيە فىلمسازى يابانى (زىو ئىزۇ) له دەرھىتانى، دەرھىتەرى بەناوبانگى يابانى (ئىزاو تاكاهاتا) چىرۆكى ھایدى له (۵۲) ئەلقەدا، بە فىلمى كارتونى ئەنئىمەيشن دەرھىتراو. ئەم فىلمە كارتونىيەش بۇ زۆربەى زمانەكانى جېھان دۇبلاچ كراو و لەسەر پەردەى تەلەفزیونەكانى زۆربەى ولاتانى جېھاندا پېشاندەدریت. بەشى ھەرە زۆرى مندالانى جېھان ھۆگرى ئەم فىلمە بوونە و تا ئەمرۆش خۆشى و چىژى لىوئەدەگرن. ھەر بە ھۆى ئەم فىلمە كارتونەو، سالانە بە ھەزاران گەشتىارى يابانى بۇ گەشت و گوزەر دەچن بۇ سويسرا، بۇ ئەو ھۆى ئەو شوئە راستىيە ئەفسونائىيانە بىينن كە رووداوەكانى (ھايدى) يان لى رووداون و تۆماركراون، سەردانى ئەو مالەش دەكەن، كە ھايدى و باپىرەى و پىتەر لىي ژياون، كە لە ئىستادا (ھايدى لاند) و ئەو خانووى كە ھايدى لىي ژياو، كراو بە مۆزەخانەيەكى قنچ و قەشەنگ، پەيكەرى ھايدى و پىتەرى تىيدا دانراون. سالانە زىاتر لە سەد ھەزار گەشتىار سەردانى ئەم ناوچە شاخاوييە دلرڤىتە و (ھايدى لاند) دەكەن كە لەسەر نىوھيان لە ئاسياو دەين.

له سالی (۱۹۳۷) دا، چىرۆكى ھايدى لە ئەمريكادا، كرا بە فىلمىكى سىنەمايى، كە ئەستىرە سىنەمايى بە ناوبانگى ئەمريكى خاتوو (شىزلى تمبل) كە تەمەنى نۆ سالان بوو، رۆلى (ھايدى) ى لە فىلمەكەدا دەنواند. لە سالی (۱۹۹۲) دا، لە بەرھەمھىتانى كۆمپانىيە (والت دىزنى) لە ئەمريكا، ھايدى كرا بە زنجىرە كارتونىكى تەلەفزیونى.

له سالی (۱۹۵۲) دا يەكەمىن فىلمى سويسرى دەربارەى ھايدى دەرھىترا و نمايش كرا. دواترىن فىلمى ھايدى فىلمىكى سىنەمايى سويسرىيە ھەر بە ناوى (ھايدى) يەو، كە لە رۆژ و سالی (۱۰/سىپتەمبەرى/۲۰۱۷) دا بەرھەم ھىتراو. ئەم فىلمە لە دەرھىتانى، دەرھىتەرى سويسرى (ئالان گسپونەر) ە، خونچەگول (ئانوك ستيفن) ى نۆ سالان رۆلى ھايدى دەبىنى، كە لە نىوان (۵۰۰) كچۆلەى سويسرى ھاوتەمەند دا كە خۇيان بۇ ئەم رۆلە كانديد كرديوو، ئانوك ستيفن ھەلبۇئرا، رەنگە رووخوشى و لىوئەخەندەيى و ساكارى لە ھۆكارەكانى ھەلبۇاردنى بن بۇ ئەم رۆلە. ئەستىرەى سىنەمايى سويسرىش (برونو گانز) رۆلى باپىرەى ھايدى دەبىنىت، (ئىزابىلە ئوتمان) ى دوانزە سالانىش رۆلى (كلارا) دەبىنىت. فىلمەكەش بە دىالىكتىكى سويسرى ئەلمانى دەرھىتراو. دىمەنەكانى فىلمەكەش لە چىا سەرکەش و قەشەنگەكانى (گراوبۇندن) گىراون كە ناوچەيەكى زۆر جوان و دلرڤىتە. تا ئىستا لە سىنەماكانى بەشىكى زۆرى ولاتان دا ئەم فىلمە نمايشكرا. شايەنى باسېشە ھەموو پەرتووك و نووسىنەكانى يۇھانا شپىرى رەخنەئامىزن، رەخنە لە بارودۇخى ژيانى نالەبار و ھەژارى و نەلاواندەوھى مندالانى بىن دايك و بىن باوكى ئەو سەردەمەى سويسرا دەگرن، بە تايبەتېش لە سەرەتاي سەردەمى پېشەسازى و سەرمایەدارى دا لە سەدەى نۆزدەمدا. زۆربەى چىرۆكەكانىشى دەربارەى چارەنووسى مندالانى بېنەوا و كۆپرەوھىيەكانى ژنانى گەنجن. كە دووچارى ناخۆشى و گرانى و تەگەژەكانى ژيان بىوون. چارەسەرى ئەم بابەتەش تەنھا وەكو بابەتېكى ئەدەبى سەير ناكرا، بەلكو وەكو بابەتېكى بىنەپەتى لە بىرى كۆمەلايەتى سۆشپالىست دا سەير دەكرا.

چىرۆكى ھايدى

زۆر بە كورت چىرۆكى (ھايدى) بە بىرى خۆئىتەرانى ئازىزمانى دەھىتېنەو، كە چىرۆكنووسى بەناوبانگى مندالان (يۇھانا شپىرى) دايھىتاو و لە سالی (۱۸۸۰) دا نووسىوئىتى و لە دوو بەرگدا چاپى كر دوو و بلارى كر دوئەو.

ھايدى ناوى ئەو كچە بچكۆلە بىن دايك و باوھەكى پالەوانى ئەم چىرۆكەيە. ھايدى كچۆلەيەكى رووخوش و لىوئەبەخەندە و خۆخوشەويستكەر بوو، چالاک و بزىو بوو.

تەمەنى ھايدى يەك سالان بوو، كە دايكى و باوكى كۆچى دواييان كرد. پوورەكەى ئەركى بەخىوكردن و

پهروهردهکردنی گرتنه ئهستوی. که تهمهنی بوو به پینج سالان، پووری به هوی ههژاری و نهبوونی و سهرقالبوونی به کارهوه. ناچاربوو که هایدی بنیژی بۆ لای باپیره، که به (گهوهی چیا) ناویان دهبرد. له خانوویهکی دوور له دنییهکیان له دامینی چیاکانی (ئهلهپ) دهژیا. باپیره پیاویکی توندپهفتار و رهق و نامۆ و گوشهگیر و کهم تیکهله بوو. ههزی به ژیانی سروشتی ئه و ناوچهیه دهکرد، که پره له دیمهنی جوان و ئهفسووناوی، له چیمهنی سروشتی، له سهوزهگیای ناسک و گهش، که شوههوایهکی زۆر خوشی ههیه، پره له دار و دهوهن و لهوهرگای سروشتی. باپیره هایدی خاوهنی میگهلیک بزنی و مهپ و کار و بهرخ بوو، هۆکاری بژیوی ژیانی بوون.

هایدی گهیشه لای باپیره، سهرسامی دیمهنه جوانهکانی ناوچهکه بوو. به زهردهخهنه ناسک و شیرینهکانی، به قسه قوت و خوشهکانی توانی زهردهخهنه بخاته سهه لایوهکانی بوو به باپیرهیهکی رووخوش و لایوبهخهنده، باپیره، به تهوای گۆرا و رۆژ نهرمتر دهبوو. هایدی له ماوهیهکی کهمدا به قسه خوشهکانی رۆژ له دوی لای ههموو خهلهکی ناوچهکەش شیرین و خوشهویست بوو. باپیره وهکو مندالانی تری دنییهکه هایدی نهنارد بۆ قوتابخانه. به لکو له گهل (پیتەر) ی شوانه بچکولهدا، بۆ لهوهراندنی بزنی و مهه و کار و بهرخهکانی دهینارد. هایدی و پیتەر بوون به خوشک و برا و پیکهوه نازهلهکانیان دهلهوهراند، به یاری و پیکهنین و خوشی رۆژگاریان بهسهردهبرد.

دوی تیپهپهرونی سه سال پوورهکهی هات بۆ لای، زۆر لهوه دلگران بوو که باپیره هایدی نهناردبوو بۆ قوتابخانه. هایدی برد بۆ مایکی دهولهمهند له شاری (فرانکفورت) ی ئهلمانی، تا لهویدا بییت به هاوپی و به یارمهتیدهری که تاقانهکیان (کلارا) که توشی ئیفلیجی پیتهکانی ببوو. (کلارا) ی تهمهن دوانزه سالان که دایکی کۆچی دوی کردبوو، لهسهه کورسییهکی پینچکه داردا دادهنرا و پالدهنرا. کلارا کچولهیهکی سپیلکهی جوان و قژزهد و رووخوش بوو. خاتوو (رۆتینمایهه) که ههموو کاروباریکی ئه و مالهی بهرپهوهدهبرد و قسهی دهپۆیی، پنی خوش نهبوو که که لادنییهکی وهکو هایدی تهمهن ههشت سالان بییت به هاوپی و به یارمهتیدهری کلارا و لهو مالهدا بمینتتهوه. بۆیه به شتیوازیکی رهق و توند لهگهلهیدا ههلس و کهوتی دهکرد. پوورهکهی بهبێ رازی بوونی رۆتینمایهه، هایدی لهو مالهدا بهجیهت و خوشی گهراپهوه بۆ سويسرا.

هایدی و کلارا بوون به دوو هاوپی خوشهویست. نهکی کلارا هایدی خوشدهویست و فیتری خویندنهوه و نووسینی کرد. باوکی کلارا پیاویکی دهولهمهندی ههمیسه سهرقالی ئیش بوو، کلارای زۆر خوشدهویست، بهلام کهم دهرفهتی لاواندنهوهی بۆ ههلهکهوت.

دوی ماوهیهک هایدی به هوی رهفتاری توند و رهقی رۆتینمایهه و بێ نازییهوه، سۆزی گهراپهوهی بۆ نیشتمانی خوی و بۆ لای باپیره کرد. بریاری گهراپهوهی دا. باوکی کلارا لهگهلهیدا هات و گهیا دنییهوه بۆ لای باپیره، باپیره و پیتەر و خهلهکی دنییهکەش به گهراپهوهی هایدی دلخوشبوون. هایدی به نیشتمانکهی و به باپیره شاد بۆوه.

کلارا زۆر بییری هایدی دهکرد، چهند نامهیهکی بۆ نارد که زۆر ههزدهکات بییت بۆ لای و میوانداریان بکات، بهلام پزیشکی تاییهتی کلارا لهبهه سهختی ناوچه شاخاوییهکه ری پینهدا بچیت، هههچوونبییت پزیشکهکەشیان قایلکرد که بچیت. کلارا و خاتوو رۆتینمایهه چون بۆ مالی باپیره هایدی. هایدی و باپیره زۆر به گهرمی پیتشوازیان لیکردن.

رۆتینمایهه دوی چهند رۆژیک گهراپهوه، بهلام کلارا نهگهراپهوه، زۆر سههسامی جوانی و ئهفسووناوی و

ژیانی ساکار و سروشتی ناوچه که بو. هایدی و باپیره ی زور هانی کلاریان دا، که راهیتان بکات و ههولی ههلسان و رویشتن به پیتهکانی بدات، کلارا به قسهیانی کرد، دوا ی راهیتان و ههولدانیکی زور، کلارا که و ته سهر پیتهکانی و توانی بروت، تا به تهواوی چاک بؤوه. که باوکی و نهکی هاتن بؤ لای، کلارا به راکردن به پیریانهوه چوو. باوکی و نهکی به چاکبونهوهی کلارا زور گهشانهوه، زوریش سهرسام و دلخوشبوون بوون. له دوا ی چهند روژیک له میوانداری، زور سوپاسی هایدی و باپیره ی و پیتهریشیان کرد. ئینجا کلارا و باوکی و نهکی پیتهوه مائئاواییان لیکردن و گهپانهوه بؤ شاری فرانکفورت.

ئهمهیه چیرۆکی هایدی به کورتی و به سهرپیی. بیجگه لهو کاراکترانهی که ناویانمان برد، چهند کاراکتریکی لاوهکی کهش کهم یا زور لهم چیرۆکه دا روژیان ههیه، وهکو: (پووری هایدی، نهکی کلارا، نهکی پیتهر، خزمهتکاری خیزانهکی کلارا، سهگه که گهوره کهی باپیره ی هایدی، نازهلهکانی باپیره ی هایدی، چهند کاراکتریکی تریش)

هایدی چیرۆکی ئهو خونچهگوله بی دایک و باوکهیه، که چاره نووس خستییه باوهشی دلپهقتیرین و وشکترین پیاو و ژنهوه، که له باپیره ی و روئینمایهردا بهرجهسته ببوون. بهلام هایدی دلپاک و رووخوش و بزیق، هایدی ههردهم لیوبهخهنده و پیگه نین، به کرداره سروشتیه سهر و ساویلکه بیهکانی، به زهردهخهنه و پیگه نینه شیرینهکانی، به قسه خۆشهکانی که گوزارشتیان له پاک و بی تاوانی و خۆشهویستی ناخی دهروونیان دهکرد، توانی بهسته لهکی رهقی و وشکی و بی سۆزی بتوینیتهوه و زهردهخهنه بخاته سهر لیوبهکانی باپیره ی و به تهواوی بیگورئ و بیکات به مروفتیکی کومه لایهتی ئاسایی و دلوقان و نهرمرو. توانی رق و وشکی بگورپی به خۆشهویسی و مروفتوستی.

ئهو پهند و وانیهی که له چیرۆکی هایدی دان، ئهوهیه که پیویسته به چاوکی ریزهوه، به دلکی نیانی پر له سۆز و خۆشهویستی و میهره بانیهوه، منداله کانمان بلاوینین و پهروه دهیان بکهین. پهروه دهکردنی مندالان شارهزایی و شیوازیکی تایبهتی دهویت، تا مندالان له رویی هوش و ئه ندیشه و دهروونییهوه، به دروستی و ئاسایی و ئاسودهیی پیگه ن و رهفتار سهرکه وتووبن، له قوناغی ههرزهکاری و لاویاندا رهنگبدهنهوه.

زوربهی ئهو مندالانهی، که له نیو خیزان و ژینگه یهکی رهق و دلپهق و توند و تیژ و ههست وشک و بیتهزه بییدا ژیاون و دهژین، ئهو مندالانه ژیا نیان پر له ناخۆشی و له نهخۆشی و له گریی دهروونی، رهفتار نادرست و چهوتن، بهلکو زور جار ئهو ژیا نه سهخته و ئهو پهروه ده سهقهته، دهبنه هۆکاریکی سهرهکی بؤ بریاری خۆکوژی، بؤ له ریده رچوون و ئه نجامدانی کهتن و تاوانی جوراوجور.

خاتوو یوهانا شپیری له (۷/ یونیۆ/ ۱۹۰۱) دا، له زیورخ کوچی دوا یی کرد، له گورستانی زیلفیلت دا نیژراوه. بهلام میراتیکی نهر (هایدی) ی بؤ مندالان به جیهیتشت.

هایدی بۆته که سایه تییهکی هیما بؤ سويسرا. له سالی (۲۰۰۱) به بۆنه ی سه د سالی کوچی دوا یی نووسه ری به ناوبانگ (یوهانا شپیری) وهکو ریزلینان و پاداشتیکی بؤ ئهو خزمه ته بهرز و گهوره یه ی که پیشکشی به نیشتمانه که ی و به مندالانی جیهان کرد، سويسرا پاره یهکی ده رکرد که وینه ی (یوهانا شپیری) ی له سهر داناوه.

پهیکه ریکی زیرینی شایسته شیان له (هایدی لاند) بؤ یوهانا شپیری دروستکردوه، چه ندین شوینی روئینیری و قوتابخانه و کۆگاش له سويسرا دا، به ناوی یوهانا شپیری و هایدی یه وه ناو نراون. (هایدی لاند) هه میشه سهوز و جوانه، گرنگترین گه شتگای سويسرایه، که سالانه به ههزاران گه شتیار له هه موو ولاتانی جیهانه وه رویی لیده کهن. سويسرا سالانه بهم هۆیه وه پاره یهکی باش دهست ده که ویت. ئه وه ی بچیت بؤ سويسرا و

نهچیت بق (هایدی لاند) وهک ئه وه وایه که سويسرای نه بینیت.

رهزا شوان

نه رویج: (۳/ سپتته مبهه/ ۲۰۱۷)